

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

Е. С. Савельева (Одесса)

ТЕРРАКОТОВАЯ СТАТУЭТКА РИМСКОГО ВОИНА ИЗ КАРТАЛА

В 1993 г. на территории римской крепости Картал (с. Орловка Одесской обл.) был найден фрагмент терракоты с изображением воина. Раскопки проводились Орловской археологической экспедицией под руководством Р. Д. Бондарь, терракота найдена вне слоя. Сохранилась верхняя часть статуэтки с отверстием в темени для продевания шнура. Она не отличается высокими художественными качествами, черты лица выполнены нечетко. Лицо воина молодое, без бороды. Стрижка короткая. Терракота изготовлена в двух формах. Тыльная сторона не обработана. Глина рыхлая оранжевая с большим количеством мелких примесей. Сохранились следы красной краски на шее. Высота фрагмента 8,7 см. Находка хранится в фондах Одесского археологического музея (инв. № 95191) (рис. 1).

Подобные изделия, найденные на других памятниках, позволяют точно определить сюжет терракоты: она изображала воина в римской военной амуниции со щитом в левой руке и отверстием в правой. Отверстие предназначалось для меча или ножа, который вставлялся отдельно. Ноги крепились к стержню в нижней части корпуса и были подвижными.

Аналогии. В настоящий момент нам известно не менее полутора десятка единиц подобных терракот (рис. 2). Несколько статуэток найдено в Ольвии¹ и ее округе². Они имеют довольно хорошую сохранность, что позволяет судить об иконографии образа.

Семь фрагментов происходят из Тиры. Среди них – голова, рука с отверстием для меча, часть туники с поясом и четыре ноги с отверстиями для подвешивания (от разных изделий)³.

Фрагмент статуэтки воина происходит также из Никония⁴. Однако нужно отметить, что, несмотря на стилистическое сходство с рассматриваемыми терракотами, фрагмент из Никония не относится к их группе, поскольку не имеет отверстия для подвешивания в голове.

Статуэтка воина из Том представлена в экспозиции Музея национальной истории и археологии Констанць⁵.

Отметим находки в провинциях Дакия и Нижняя Мезия на территории римских военных укреплений II–III вв. фрагментов терракот – ног с отверстиями для подвешивания, которые, возможно, принадлежали статуэткам воинов (для рассматриваемой территории, в отличие от Боспора, другие типы терракот с подвесными ногами не характерны). Одна происходит из Дуросторума⁶, другая из Ромулы⁷.

Рис. 1. Фрагмент статуэтки римского воина из Картала

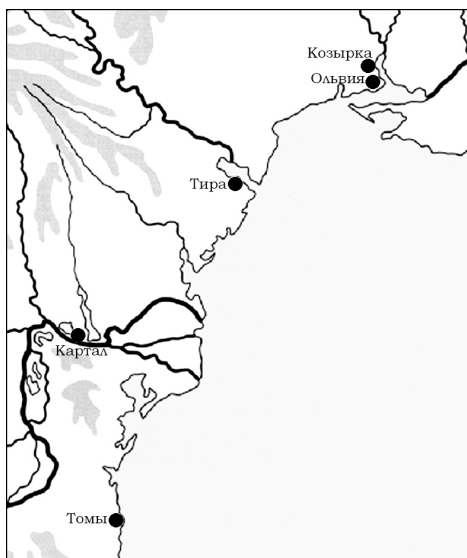

Рис. 2. Карта находок статуэток римских воинов с подвесными ногами

Интерес представляют также находки ног с отверстиями в керамическом производственном центре II–III вв. на памятнике Нова Надежда (Фракия)⁸. Терракоты найдены вблизи обжигательной печи, вместе с другими керамическими изделиями.

Датировка. Установить узкую датировку терракоты из Картала сложно. То же касается находок из других памятников. Большая часть известных нам терракот найдена вне комплексов. Исключение составляет фрагмент терракоты из Тиры⁹, который найден в заполнении помещения II–III вв., и терракота из Ольвии¹⁰ (найдена в погребении, узкая датировка которого нам не известна). Несомненно, что появление этих статуэток связано с присутствием в регионе римских военных частей, которые постоянно дислоцировались здесь со II до середины III в. н.э. Строительство крепости в Картале относится к началу II в., в середине III в. она была уничтожена¹¹.

Центры изготовления. Вопрос о центрах изготовления статуэток остается пока открытым. Производственные дефекты, обнаруженные на статуэтках, найденных в округе Ольвии, позволили предположить их местное (ольвийское) производство¹². Эти терракоты могли производиться и в Тире, где в римское время развитие гончарного производства находилось на высоком уровне. Убедительным доказательством местного производства таких статуэток могли бы послужить формы для их изготовления, однако они в настоящее время не найдены или не опубликованы. Визуальное сравнение глины и стилистических особенностей терракоты из Картала и известных нам образцов из Тиры и Ольвии позволяет усомниться в том, что она изготовлена в одном из этих центров. Картальской статуэтке по стилю значительно ближе терракота из Том.

Назначение. Очевидно, что наличие отверстия в голове указывает на способ использования статуэтки. Речь может идти о подвешивании на одежду или в интерьере святилища. Ранее было высказано предположение о связи статуэток с культом Митры, который был широко распространен в римской армии¹³. Это предположение подтверждает анализ рельефных изображений на щитах воинов. На них представлены символы, известные по находкам вотивных плит с изображением Митры, в частности космические тела¹⁴. Однако образы воинов, представленные на статуэтках, не соответствуют иконографии Митры и изображают, по-видимому, адептов митраизма. Возможно, статуэтки преподносились как посвященный дар божеству. Отсутствие археологического контекста не позволяет решить этот вопрос более точно. Однако, несмотря на то,

что статуэтка найдена вне слоя, она представляет ценность для реконструкции культовой жизни военнослужащих римской армии.

Распространение статуэток римских воинов в Северо-Западном Причерноморье, по-видимому, является локальной традицией. Находка и введение в научный оборот терракоты из Картала дополняет корпус и расширяет географию распространения этих культовых изделий.

¹ Леви Е. А. Терракоты из Ольвии // Терракоты Северного Причерноморья. САИ. Ч. 1. 1970. С. 55, табл. 37, 5.

² Бураков А. В. Теракота воїна з поселення Козирка // Археологія. 1988. № 63. С. 73-75; Козленко Р. Теракота римського воїна з території хори Ольвії // ЕМІНАК. 2015. № 3. С. 35-38; Блаватский В. Д. Очерки истории военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. 1954. С. 133, рис. 60.

³ Савельева К. С., Савельев О. К. Статуэтки римських воїнів з Північно-Західного Причорномор'я // Археологія. 2012. № 1. С. 43, рис. 2, 4-7; Савельев О. К., Савельева Е. С. Несколько терракот римского времени из Тире // Человек в истории и культуре. 2017. Вып. 3. С. 337, рис. 2, 3.

⁴ Клейман И. Б. Несколько терракот из Никония // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. 1997. С. 50, рис. 1, 5.

⁵ В настоящее время нам не удалось ознакомиться с публикацией этой терракоты.

⁶ Elefterescu D., Șerbănescu D. Piese de epocă română aflate în colecțiile Muzeului Civilizației Gumelnița Oltenița // Peuce. 2009. VII. P. 175–176.

⁷ Bondoc D. Tipare și figurine ceramice romane. Muzeul Romanăiului Caracal (Figurine ceramice romane de la Romula) // Roman moulds and figurines of ceramic. The museum from Caracal (Roman figurines of ceramic from Romula). 2005. P. 34.

⁸ Harizanov A. A new center for ceramic production from the roman province of Thrace (2nd–3rd Century). Preliminary results // Rei Cretariae Romanae Fautorum acta. 44. 2016. P. 586.

⁹ Савельева К. С., Савельев О. К. Статуэтки римських воїнів... С. 43.

¹⁰ ОАК за 1913–1915 гг. С. 44, рис. 63.

¹¹ Бондарь Р. Д. Некоторые проблемы истории нижнедунайского лимеса // ВДИ. 1973. № 3. С. 155; Бруяко И. В., Дзиговский А. Н. Городище Картал (римский кастель у с. Орловка) // Древние культуры Северо-Западного Причерноморья. 2013. С. 543-552.

¹² Бураков А. В. Вказ. пр. С. 73; Козленко Р. Вказ. пр. С. 35.

¹³ Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. 1979. С. 10.

¹⁴ Савельева К. С., Савельев О. К. Статуэтки римських воїнів... С. 44.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотовая статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622